

УДК 008 (477)

Ліна Костенко

ГУМАНІТАРНА АУРА НАЦІЇ АБО ДЕФЕКТ ГОЛОВНОГО ДЗЕРКАЛА

Стаття присвячена гострим проблемам української національної культури у світовому контексті.

Отже, гуманітарна аура нації. Чи не правда, якеś приємне для слуху поєднання слів? Справді, кожна нація повинна мати свою гуманітарну ауру. Тобто потужно емануючий комплекс наук, що охоплюють всі сфери суспільного життя, включно з освітою, літературою, мистецтвом, - в їхній інтегральній причетності до світової культури і, звичайно ж, у своєму неповторно національному варіанті.

Але спершу уточнимо термінологію, щоб уникнути смислових аберацій.

У наш складний час, в нашій проблематично незалежній державі, де так поляризувалися пріоритети, впадає в очі, наприклад, амбівалентність поняття *гуманітарний*. Для одних - це комплекс гуманітарних дисциплін, адже *humanitās* - це категорія культури, освіти, духовності. Для інших слово *гуманітарний* асоціюється перш за все з гуманітарною допомогою. Як на мене, це вельми прикрий термінологічний збіг, що часом призводить до непорозумінь, коли, замість вироблення концепції гуманітарної політики в її кардинальних аспектах, все зводиться до розмови про черговий гуманітарний вантаж або про екологічно чисті макарони.

Думаю, що в країнах Європи, де є сильна традиція Гуманізму, чіткіше розмежовані ці поняття: *гуманітарний* і *гуманістичний*, *людський* і *людяний*, у нас же в означенні гуманітарних наук і гуманітарної ж допомоги ця різниця стерлася. Але треба мати на увазі цей нюанс.

Аура. У словниках радянського періоду, енциклопедичних, філософських, навіть іншомовних, - а ці словники осіли на стелажах, і люди досі користуються ними, - аура однозначно інтерпретується як термін медичний, з області симптоматики деяких тяжких недуг, як специфічний стан, що передує нападів хвороби. Це, очевидно, від нелюбові до окультних наук, де ауру вважається невидиме світіння, яким оточені матеріальні тіла, особливо людина, і яке дано побачити хіба що сенситивам та ясновидцям. Ауру вивчали ще у 20-х роках, за допомогою світлофільтрів, тоді ж у Лондоні вийшла книжка Вальтера Кільнера "Аура людини". А в 60-х була навіть чутка, що ауру почали досліджувати американські вчені, але коли виявилось, що над головами деяких політиків аура вельми темна й плямиста,

досліді було припинено, а їхні результати засекречено. Доводилося бачити й фотознімок дружини Періха, на якому її голова оточена загадковим світінням, - але не берусь сказати, чи то справді була аура, чи щось із області фотоефектів. У кожному разі такі езотеричні поняття, як *аура* чи, скажімо, біополе, були протипоказані матеріалізові, про що й свідчить звужено оказіональне визначення аури у вищезгаданих словниках.

Однак існує етимологія слова, досить звернутися до латини, - *аура* має там до десятка значень, і всі вони зв'язані з вітерцем, повівом, або золотом, відтінками золотого. Відоме Горациєве "aurea mediocritas" - золота середина, чи епітет Персея "auri gena" - "золоторожденний", тобто син Данаї від Юпітера, який навідав її у вигляді золотого дощу.

Зрештою, aureolus, *ореол*, - це вже прямий прародич *аури*, хоч у дорозі від давньої латини до наших днів вона приростала ще й іншими смислами, як це часто буває. До прикладу, *камікадзе* означає *божественний вітер*, згодом так почали називати японських льотчиків-смертників. Але, якщо вдуматись, то якийсь невлловимий зв'язок між цими поняттями є, бо лише порив божественного вітру може кинути людину на такий відчайдушний крок. Словом, як існує, безперечно, якеś біополе особистості, так існує й аура цілої нації, хоч неозброєним оком її й не видно.

Що ж до поняття *нація*, то лише на перший погляд здається, що це таке чітке і всім зрозуміле поняття. Саме в це поняття останнім часом, уже в умовах, здавалось би, незалежної України, внесено стільки плутанини, що пересічний громадянин може вкрай розгубитися, начитавшись нашої преси, де українців то пропонують вважати етносом, що й досі ще не відбувся як нація, то вже аж політичною нацією, що містить у собі весь наш поліетнічний конгломерат, то народом України, то, як у Конституції сказано, - українським народом. У паспорті графу національності скасовано. Епітетом *національний* розкидаються так бездумно, що іноді він втрачає контури сенсу.

Проблема тут навіть не в ідентифікації нації, а в *кризі самоідентифікації національно дезорієнтованої частини суспільства*. Не буду вдаватися в теорію пи-

тання, це окрема тема, скажу лише самоочевидну річ: якби українці не були нацією, то вони давно були б уже не українці. Однак був же якийсь божественний вітер, що кидав покоління за поколінням на боротьбу саме за цей народ, за цей шматок землі, який Бог на планеті подарував саме українцям.

І ще одне, вже не з області термінології. Коли ми чуємо: Іспанія, іспанці, - які це у нас викликає асоціації? Ну, звичайно ж, Лопе де Вега, Кальдерон, Сервантес, Гойя, музей Прадо, Федеріко Гарсія Лорка.

Але ж дозвольте, а вогнища інквізиції, а Торквемада, а конкістадори, а вигнання євреїв з Іспанії, а диктатура генерала Франко? Це ж теж Іспанія. Але чому образ нації визначається не цим? Чому домінує література, культура, мистецтво? Ми знаємо поезію Хіменеса. Ми знаємо полотна Ель Греко. Ми знаємо музику Сарасате. Ось що створює ауру нації. І то аж таку, що француз Бізе пише оперу про іспанську циганку за новелою француза Меріме. Американець Гемінгвей пише "Фієсту".

Або німці. Нація філософів і композиторів, хіба не так? Хто дав світові Бетховена, Гете, Шіллера, Гегеля, Канта, Ніцше? І хоч Бухенвальд недалеко від дуба Гете, і дуб той спиланий, і солдати вермахту відкривали на тому пні бляшанки, - все одно, не Гітлер визначає образ нації з його Геббельсом, що хапався за пістолет при слові культура, і не Ельза Кох, а доктор Фауст і Лорелай над Рейном.

Та ж Росія з її вічними смутами, з напівбезумними царями й генсеками, з її темним, забитим народом, - "где народ, там и стон", "Россия, нищая Россия", "Царь да Сибирь, да Ермак, да тюрьма", "вольному сердцу пошто твоя тьма?" Однак ж не тьма визначає у світі її гуманітарну ауру. Світ добре знає, що це держава небезпечна, антигуманна, але вона має свій імідж, тому що у неї були прекрасні вчені й мислителі, письменники й композитори. Бо хоч декабристів запроторили у Сибір, хоч російські поети стрілялись і вішались, хоч Толстому оголосили анафему, а Сахарова вислали у Нижній Новгород, - саме вони створили ауру нації, а не її дикі й підступні правителі.

Ще Гельвецій помітив цю рятівну властивість людства. "Ім'я Конфуція, - писав він, - більш відоме й шановане у Європі, ніж ім'я будь-якого з китайських імператорів". Ще в античному світі знали цю силу мистецтва й науки. І найрозумніші з тодішніх державних мужів дбали не лише про свій політичний авторитет, а й про своє, так би мовити, культурно-політичне реноме. Вони знали, що саме література й мистецтво дарують безсмертя, бо тривають у часі. Гуманісти розробили ідею *історичного безсмертя*. Де вже ті давні греки, де римляни, а історичне безсмертя їм гарантоване на віки.

Над Скандинавським півостровом, як північне сяйво, стоїть заворожуюча аура музики Гріга, Сібеліуса, дивовижних казок Андерсена. На іншому континенті маленька Колумбія підсвічена магичною аурую Марке-

са. Чи ж треба казати, що Англія - це Шекспір, Байрон, Шеллі? Що Франція - це Вольтер, Бальзак, Руссо, Аполлінер? Що Італія - це нація Данте і Петрарки, Рафаеля і Мікеланджело. Бо не квадратне ж підборіддя дуче визначає її обличчя, а її художники і поети.

А чому б у таких самих діоптріях не подивитися на Україну? Якщо десь у світі чують - *Україна, українці*, які це асоціації викликає там? Хіба це не правомірне запитання? Ми вже держава. Тож чи не час замислитись, хто ми в очах світу і яку маємо ауру, а якщо не маємо, то чому?

Таким чином, скоригувавши термінологію і некомфортним питанням поставивши себе в гуманітарний контекст світу, ми можемо цим закінчити вступ, дотримуючи композиційних настанов одного з ректорів Києво-Могилянської академії Йоаникія Галятовського, мабуть, чи не першого теоретика естетики проповідей, який вважав, що кожне казання має складатися з трьох частин: *екзордіуму, нарації конклюзії*. Отже, перейдемо від *екзордіуму*, тобто вступу, до *нарації*, тобто викладу самої проблеми.

І тут я маю нагадати підзаголовок цієї лекції. Повністю, з підзаголовком, її назва виглядає так: **ГУМАНІТАРНА АУРА НАЦІЇ, або ДЕФЕКТ ГОЛОВНОГО ДЗЕРКАЛА**.

Річ у тім, що коли американці свого часу запускали з мису Канаверал дослідну станцію з якимось особливо потужним телескопом, що мав прецизійно точну систему дзеркал, то, виявивши в останній момент дефект головного дзеркала, призупинили запуск, усунули дефект і лише тоді запустили цей телескоп на орбіту.

В переносному значенні таким телескопом, з такою системою дзеркал у кожній нації, в кожному суспільстві повинен бути весь комплекс гуманітарних наук, з літературою, освітою, мистецтвом, - і в складному спектрі цих дзеркал і віддзеркалень суспільство може мати об'єктивну картину самого себе і давати на світ невикривлену інформацію про себе, сфокусовану в головному дзеркалі. Ефект головного дзеркала, точність його оптики, грають вирішальну роль.

У нас же цей телескоп давно застарів, ніколи не модернізується, його обслуга часом не дуже й грамотна, а часом і недобросовісна й упереджена, так що нація відбивається не в системі розумно встановлених дзеркал, фокусується не в головному дзеркалі, а в шкельцях некоректно поставлених лінз і призм, що заломлюють її до невпізнання. Маємо не ефект, а дефект головного дзеркала, місцями воно розбите, уламки розкидані скрізь по світу. Та й взагалі цей телескоп встановлений нам не нами. Запрограмований на систему анахронічних уявлень, він умисно спотворює обличчя нації. Відтак і живемо в постійному відчутті негарздів, психологічного дискомфорту, викривленої істини. В той час, коли справжня дослідна станція з потужним нашим телескопом давно вже повинна пролітати над світом, вивчати світ об'єктивно, і об'єктивно ж віддзеркалювати світові нас.

Раніше це було неможливо. Ми були у складі імперії, вона робила свій імідж на експорт, коригувала систему ідеологічних дзеркал, створювала ілюзію своєї, а відтак і нашої, присутності у світі. Насправді ж ми були на світовій сцені лише по цей бік залізної завіси. Чманіли в ідеологічній риторичі, самі собі аплодували, не бракувало й запевнень, що ми великий народ, носії передових ідеалів, що у нас всесвітньо відомий Шевченко etc. Водночас відбувався нечуваний за цинізмом геноцид нації шляхом репресій, голодоморів та асиміляції, послідовна її дискредитація в очах народонаселення, індексування чіпких ідеологем типу "націоналісти", "сепаратисти", "зрадники", і все це в сліпучих перехресних променях добре відшліфованих імперських лінз.

Коли ж з гуркотом упала залізна завіса, виявилось, що по той бік завіси нас нема. Україну мало хто знає, її все ще плутають із Росією, її проблеми для світу неактуальні, за нею тягнеться шлейф історичних упреджень, не спростованих нами й досі.

Для багатьох це було страшним відкриттям, для декого прикрою несподіванкою, а дехто буквально пережив шок. А надто це тяжко було, я думаю, для молодих амбітних людей, що саме входили у життя, не обтяжені тягарем ретроспекцій, ані жодним з національних комплексів, готові гідно жити і працювати. А тут раптом така гнітюча і принизлива реальність.

Виявилось, що майже ніде в університетах світу немає українських кафедр, все сприймається крізь призму русистики, що в діаспорі молодь українського походження захищає докторати з російської літератури, бо інакше матиме комплікації з працевлаштуванням, що українські наукові й культурні інституції - це такі капсули українства в психологічно дистанційованому середовищі, без стабільних контактів зі значно престижнішими інституціями інших діаспор. Що негативні імпульси щодо української культури пустили глибоке й розгалужене по світу коріння. І що ставлення до українців як до нації дуже специфічне, часто закам'юльоване до того, що самі його носії майже не усвідомлюють своєї шовіністичної інфікованості.

Що повинна була відразу зробити Україна? Насамперед - об'єктивно оцінити ситуацію. Поставити свою оптику, свою систему дзеркал. Розробити свою гуманітарну політику, її стратегію та пріоритети. Зафіксувати себе у свідомості людства парадоксом молодій державі з тисячолітньою культурою, що була досі заблокована в силу історичних причин. Бути відкриттям для світу, а не морально ущербним народом в аберациях чужих віддзеркалень.

Перш за все треба було знати, що в Росії головне імперське дзеркало стоїть точно, протирається до блиску регулярно, і механізми системи гостронаправлених антен чітко відрегульовані. І ставити нашвидку свої так-сяк змонтовані рефрактори, тобто телескопи, що заломлюють світло в мінімальній кількості лінз,

нерозумно і неефективно. Тим більше, якщо це робиться з простодушною "точністю до навпаки", за принципом - не "Россія родина слонів", а ми - батьківщина індиків.

Ефективне не те, що заперечує чуже, а те, що утверджує своє.

Замість цього у нас пішли за інерцією. Прийняли добродушно дотепну формулу Л. Кравчука: "Маємо те, що маємо", і не зробили рішучої спроби змінити ситуацію. Більш того, ще й поглибили її за останні роки. Не протиставивши дезінформації про Україну потужної гуманітарної думки, розпочали входження у Європу з оберемком анахронічних проблем. Знайшлися "будителі", які зчинили великий шум і витворили добрячий таки мультиплікват - націю, що хропе, стоячи на колінах. Або двох українців, з яких неодмінно вегетуються три гетьмани. Стало мало не правилом доброго тону увернути щось несхвальне про менталітет цілої нації. Розгулялися некеровані стихії взаємних звинувачень, дражливі рефлексії щодо історії України та її видатних діячів. Невідь з якого нафталіну видобуто комплекс меншовартості.

Нація виявилася незахищеною. Ореол, аура - це дуже тонка матерія, це не панцир і не щит, а, проте, нації, які мають ауру, надбану віками, захищені надійніше. Втім, помічено, що імперії завжди страждають на манію величі, а народи поневолені схильні до самобичування.

Скажімо, та ж Росія. Вона раз і назавжди визначилася для себе в ореолі своєї величі. І хоч би яка найточніша оптика відбивала у тій державі її занепад, нужденність, деградацію, - все одно, в головному дзеркалі фокусується велич. Хоча всі знають, що це зовсім і не дзеркало, а давно вже намальований свій бажаний образ. Фактично це міфологема на експорт. Але без цієї міфологеми Росія себе не мислить. Лише на фактажі своїх реалій вона почувала б великий дискомфорт. А ця міфологема компліментарна, вона легко входить у свідомість. Вона вливається в систему суспільних наук і стимулює інші міфологеми типу "старший брат" чи "колиска братніх народів", з якої вивалилося троє близнюків, з-поміж них один чомусь дуже старший, і якраз той, що з'явився на світ не перший.

Саме по собі імперське самозахоплення - явище досить відворотне для навколишнього світу, типологія його сумнівна, але воно живить амбіції затурканих громадян, воно для них рятівний пас, який не дає їм втонуту у своєму ж болоті. "Россія обречена на величчє" - це та аксіома, яка в їхній ментальності чомусь цілком уживається з іншою загальновідомою формулою: "Нация рабов, сверху донизу все рабы". Колись не надто пристойний поет Барков у приступі самодержавної патетики написав: "Россія, встань и оживляйся!", згодом цей конструктивний заклик трансформувався в "Россія, встань и *возвышайся!*", і фігурує нині на всіх націонал-патріотичних радіннях. Згодьтєся, що

такий градус самозвеличення привабивший, ніж постійні заклики підвестися з колін, які вже зробилися лейтмотивом нашої незалежності. В газетах з'являються мало не рубрики: "Хто нас підніме з колін?" - А ніхто. Нація на колінах - це дуже несимпатичний силует. Її можуть кинути один-другий кредит, та й махнути на неї рукою. Тому що ніхто нікого не зобов'язаний підводити з колін. Крім того, хто це вигадав, що ми стоїмо на колінах? Може, хто й стоїть, хай продовжує, він зник, йому так зручніше. Ось і недавно в одній із столичних газет з'явилося обнадійливе повідомлення: "Піднімаємося з колін". Але чому так наполегливо прищеплюється саме ця конфігурація? А якщо хто не стояв на колінах, чого ж він має підніматися? Наприклад, молодь, - вона ж просто ще й не встигла стояти на колінах, навіщо ж їй приписувати таку анахронічну модель?

Складається враження, що частина комплектуючих нашої оптики взята за інерцією звідти, з колишньої метрополії. І це не дивно, бо понад триста років возз'єднання, навіть не приєднання, а за принциповим постулатом Росії - *возз'єднання*, тобто всепроникаючої дифузії, - не могли не дати своїх наслідків. Той же патетичний заклик: "Россия, встань и возвышайся!", - передбачає, між іншим, теж вставання з якоїсь непрезентабельної позиції. А що вже казати про грізну інвективу нового російського прем'єр-міністра, яка недавно прогрімала в російській пресі: "Россия может встать с колен и как следует огреть". Різниця лише в тому, що Україна нікого не збирається "огреть", і одним із своїх найбільших досягнень вважає спокій і злагоду, що панує в нашому суспільстві. Однак патріоти запевняють, що нація спить. Це у нас другий лейтмотив незалежності.

Щодо природи цього сну у мене є сумнів. Я його сформулювала ще кілька років тому перед українською аудиторією в Канаді: "Сон, непритомність чи летаргія?" І мала враження, що такий коректив до сонливості нації аудиторія недуже сприйняла. А нещодавно я знайшла підтвердження у Гельвеція. Ще у XVIII столітті цей філософ писав про *летаргію* народів, що вийшли з-під деспотій. Більш того, він зауважив, що у таких країнах "летаргія приймається за спокій". Чи не про те ж саме у Зерова: "Де розум і чуття - все спить в анабіозі?" Отже, таки не про сон ідеться, а про летаргію, в кращому випадку про анабіоз, а це стани хворобливі і можуть закінчитися для нації фатально. Так недовго дійти й до аурі в інтерпретації радянських словників.

Ще один лейтмотив - рефлексії щодо брому, без якого нібито не можна читати нашу історію. Сказані колись під гарячу руку, ці слова Винниченка повторюються й тиражуються, і заганяють співвітчизників у комплекс причетності до ексклюзивних жахів нашої історії.

А яку історію можна читати без брому? І взагалі, навіщо читати історію з бромом? Історія діло давнє, вона вже минула. Дивіться трансляції засідань нашого парламенту, тут і бром не допоможе.

Та й чим, власне, наша історія гірша, ніж в інших народів? Що, історію Англії можна читати без брому? Коли королева Марія Католицька, так і названа Кривою, страчувала протестантів? Коли у часи Шекспіра "кров з ешафотів бризкала на сцену"? Недарма ж у спектаклі грузинського режисера Стурца "Річард III" герої ходять по сцені у плащах, підтіпаних кров'ю.

Чи історія Франції, з її Варфоломійською ніччю, з кривавим термідором? Чи давній Рим з його гладіаторами, з його цирком, де леви на арені роздирали християн? Чи, може, історія Німеччини дає взірці یدилічного розвитку нації? Чи, може, в Італії Данте не був вигнанцем, а Торквато Тассо не збожеволів? Чи Росія не закатрупила мільйони людей у лихоманці своїх перманентних експансій? А колоніальна політика Іспанії чи Португалії? А за один рік в Толедо три тисячі процесів проти "єретиків"? А тридцятилітня війна у Європі, вона ж тільки щойно закінчилась, коли почалася наша національно-визвольна під проводом Богдана Хмельницького. Європа лежала в руїнах, собаки вили на попелищах.

Кожній нації є за що посипати собі голову попелом. Тільки не треба тим попелом запорошувати очі наступних поколінь. Ніхто з нас, нині живущих, не може нести відповідальності за давні неспокутувані гріхи. Але кожен з нас зобов'язаний їх не повторити і не примножити.

Коефіцієнт некорисної дії всіх цих закликів - підводитися з колін, прокидатися, читати історію з бромом і т.п. просто вже катастрофічний. Що це, психоз нав'язливих станів, постколоніальний синдром чи просто елементарна неосвіченість?

У нас є прекрасні вчені, фахівці з різних галузей знань, але чомусь прислухаються не до них, їхні постаті відсутні у головному дзеркалі нації, зате безперестанку мигтять фальшиві зірки шоу-бізнесу або політики всіх мастей і калібрів, які вистрілюють у маси сумнівні гасла й сентенції, типу "національна ідея не спрацювала", "так історично склалося", "наш народ не готовий", "друга державна мова" і т. п. Враження таке, що того дзеркала взагалі нема. На його місці нуль. Дірка, заткана павутиною. Навіть не дефект головного дзеркала, а його відсутність.

Чого варті, наприклад, постійні заклинання культури економікою, - це вже лейтмотив з вищих ешелонів влади, - мовляв, відродимо економіку, тоді й почнеться духовне відродження. І розквіт культури, й літератури, й мистецтва. Так ніколи не було, це абсолютна неправда, і доказ тому - вся історія світової культури. В епоху Відродження і війни були, й лихоліття, і скульптуру Мікеланджело чернь скидала на брук. Іспанія часів Сервантеса теж була в занепаді. Візьміть "Всемирную историю", видання Каспарі, 1903 р. С.-Петербург. Там є розділ, який буквально так і називається: "Экономический упадок и культурное возвышение Испании". Бо економіку розвалюють одні, а культуру створюють інші. Іспанія тих часів була вкрай розорена. Там теж бу-

ли високі податки, інфляція, емісія, процвітало те, що ми тепер називаємо корупцією. Двір купався в розкошах, держава загрузала в боргах. Всі ті гранди і кабальєро були як наші депутати. "Поля заростали бур'янами", - цитую. - "Так стала гинути Іспанія". І при цьому був "розквіт духовного життя", "мистецтво і поезія досягли найвищого розвитку", в країні створювалися численні поетичні академії. Сервантес і сучасник його із сусідньої Португалії Камоенс, учасники якихось тодішніх "гарячих точок", один втратив руку, а другий - око, обидва бідували, не мали від урядів ніяких пільг, однак один написав "Дон Кіхота", а другий - свої "Лузіади", які є по сей день окрасою португальської літератури.

Або та ж Росія, "нищая" і "немытая", у поетів якої була "бледная, в крови, кнутом иссеченная Муза", - а яку поезію дала та Муза, так і не дочекавшись сприятливішого для себе періоду. І Золотий вік у неї був, і Срібний. І саме в найтяжчі періоди історії, під невисипущим оком цензури, в катаклізмах початку століття, то розстріляна, то репресована, то приречена на еміграцію.

Блюзнірство говорити про те, що духовне життя залежить від економіки і добробуту, коли перед очима долі замучених, переслідуваних, репресованих українських письменників. Чомусь в історичне безсмертя увійшли саме вони, а не ті, що процвітали за всіх режимів. Так що все це - злиденство духу, популістські дурниці, той самий дефект головного дзеркала.

Але чому люди їм вірять, чому не завдають собі клопоту подумати, чому знову й знову дають ошукати себе? Я назвала б це - адаптованим розумом. У Ніцше є поняття - розум *ув'язнений, поневолений*. Стосовно ж української ситуації це скорше розум *адаптований*. Можливо, це навіть гірше, ніж ув'язнений. Бо ув'язнений ще може якось стрепенутися і вдарити крильми об ґрати, а адаптований вже збляк, призвичаївся, втратив свою енергетику. Мабуть, це вона і є, та "летаргічна млявість, що охоплює всі члени такого народу", як писав Гельґецій.

З тієї ж опери й заклинання, наприклад, про те, що обираючи мера, чи президента, чи депутатів, ти вибираєш свою долю. Що головне - єдність, без уточнення кого і з ким. Що там десь, ген за кордоном, у нас "багатовекторна зовнішня політика". То якби ж і внутрішня мала хоч який переконливий вектор.

Буквально на очах відбувається варваризація суспільства, що особливо небезпечно для націй, які не пройшли ще своїх престижних стадій, які в рецепціях світу ще не мають духовної аури, і раптом одержали доступ до світової культури в її плебейській транскрипції. У рекламах з використанням світових шедеврів, у назвах крамниць і фірм. Рибки Матісса, що плавають. Джоконда, що підморгує. Модільянівська жінка, що ще більше витягує шию. Взугтева фірма називається "Дон Кіхот", магазин сантехніки - "Кар-

мен". Комп'ютерний вірус, і той "Мікеланджело". Втім, цей останній прийшов із Заходу.

Органічна необхідність у культурі атрофується.

Не додає Україні престижу і мова її громадян та політиків. Про це буде в окремій розвідці, а зараз тільки скажу, що давні греки тих, хто погано говорив по-грецьки, вважали варварами. В цьому сенсі у нас суспільство майже всуціль варварське. Ні справжньої української мови, ні російської. То якої ж *другої державної* прагнуть так звані "російськомовні"? Чи відомо їм, що їхню "другу державну" в західних наукових виданнях вже офіційно називають *суржиком*?

Явище вимагає терміна, і воно його одержало.

Справді, "так історично склалося". Нечуваний тиск русифікації призвів до патологічних мутацій. Отже, потрібна не апологія цих мутацій, а їхня діагностика і лікування. Мова - це також обличчя народу, воно тяжко спотворене.

У такій ситуації, в будь-якій, а в такій особливо, держава повинна мати глибоко продуману гуманітарну політику, створювати механізми ефективного впливу, координувати зусилля своїх вчених і митців. Бо за таких деструкцій, у перехідний період, це життєво необхідно - накреслити шляхетні обриси своєї культури.

Натомість людям'голови захарашують мотлохом. З преси, радіо, телебачення сиплеться філологічно й морально несхеретована продукція. А якісь прицільно ушляхетнені поодинокі з'яви - це результат чисто індивідуальних зусиль як завжди етично зорієнтованих інтелігентів.

Безперечно, такий телескоп без дефектів всього лиш за вісім років державності створити важко. Це дуже складна система дзеркал. Але ж принаймні можна було б уже мати хоч якийсь проект. А то ще за радянських часів як була поставлена оптика на примітив, так вона і залишилась.

Та ще такий тепер час настав, що кожен може пускати зайчиків зі свого балкона. Кожен може дивитися в перевернутий бінокль. Кожен може все розглядати крізь свою призму. Закомплексована феміністка, зиркнувши на себе у своє дамське дзеркальце, може заявити: "Літератури у нас нема". Якісь архаїчні щелепи можуть пережовувати у пресі нестерпне для слуху слово "жид". Державний діяч колгоспного типу може привселюдно з трибуни ностальгувати за коліскою братніх народів.

Ще один контрапункт незалежності: нав'язлива ідея, завезена нам амбітними аутсайдерами західної науки, - *десакралізація*. І не кого іншого, а неодмінно Шевченка. Вже в нашій літературі немає більш-менш помітної постаті, яка б не була облита брудом.

Для демократії в цьому її пост-тоталітарному варіанті характерна втрата шляхетності в почуттях, у критеріях, у полеміці. Ну, невже ж такі найактуальнішим завданням інтелектуалів було ганяти каламутні хвилі навколо Шевченка? Причому, діапазон цих бо-

рінь вражаючий. Одні - за десакралізацію, інші - за канонізацію. Головного дзеркала і тут нема.

Ще наші класики не повернуті Україні в нормальній цивілізованій оптиці, ще текстологічно не відновлені їхні твори, покалічені то царською, то радянською цензурою, ще ми їх не звільнили від полуди фальсифікацій, - а вже взялися руйнувати.

Особливо дратує декого, що Шевченко в очах українців пророк.

А поляки у своєму головному дзеркалі бачать *Kryptę wieszczów* і два надгробки: Міцкевич і Словацький. *Wieszcz*, між іншим, це по-польськи *пророк*. І не просто пророк, а великий поет-пророк.

Колись партійні ідеологи розбивали вітраж Шевченка. Тепер теж шваброю дістають.

Не уявляю, щоб інші народи припустились чогось подібного. Згадайте, як експонують свою літературу грузини. Ті ж давні греки забороняли рабам співати на слова своїх поетів. Брюс Лі, американський актор китайського походження, в жодній зі своїх ролей не допускав приниження китайської культури.

А тут як не порнографічний шабаш, то етнографічні гопакедії.

Це вже навіть не викривлена система дзеркал, це - зловісна кімната сміху. Є там і "хохли", і запроданці, і мазепинці, і націоналісти.

У своєму імперському дзеркалі Росія показувала Україну як Малоросію. Вона й досі показує там різні пики.

Але не треба гатити по ньому кулаком, розбите дзеркало - це погана прикмета. Треба просто поставити своє, і воно подасть Україну зовсім в іншому світлі. Буде у неї завтра ж аура чи не буде, але принаймні тьма тараканська розсіється.

Після віків такого "возз'єднання" довго ще нам доведеться вдаватись до сумних зіставлень. Але все це проблеми минулих аспірацій.

А сьогодні, зверніть увагу: Ростропович, приїхавши в Росію з симфонічним оркестром, каже: "Ми будемо грати російську музику, щоб показати, який великий російський народ".

І поки тут наші пігмеї намагаються повалити наших велетнів, Росія, мов та цариця з пушкінської казки, все заглядає у дзеркальце, все його питає: "Я ль на свете всех милее, всех румяней и белее?" У нас поремонтувати центральну вулицю столиці, і то скільки було нарікань, - "зарплатні не дають", а Хрещатик вимощують. А Росія реставрує свій Петергоф, відновлює свою бурштинову кімнату. Правда, при цьому вона торохтить кістками убійної царської сім'ї і бомбить Грозний, що їй аури недодає.

Ми навіть 800-ліття Чорнобиля не зуміли відзначити. Ювілей мертвого міста, - де це таке у світі є? Міста славного, старовинного, атомний попіл якого мав би стукати в наше серце, - не відзначили і забули.

А в Нижньому Новгороді, наприклад, збираються святкувати "1000-летие русской ложки". Хоч тоді

там не тільки російської ложки, а й самих росіян ще не було, була мордва і булгари. Нація любить себе, доточує там, де куцо. Поки українці думають, що Анна Ярославна, королева Франції, - київська княжна, то десь у Ярославлі, у глибині Росії, реставрують якийсь будинок під готель "Анна Франс", відкривають пам'ятник Ярославу Мудрому, і президент Росії називає його "первым русским князем-реформатором". А українська делегація за його спиною тільки знічено усміхається.

У часи чергової смуги монах Філофей сидів у якомусь псковському монастирі і шив Москві на виріст теорію "третього Риму". І хоч він себе називав "невежа в премудрости", але добре тямив, що робить. Замість того, щоб писати, що Москва у мокві сидить, і московити великими гідностями не позначені, він ставив Москві її державницьку оптику. І вона таки добре її побільшувала ось уже стільки століть. Потім митрополит Макарій писав не яку, а "царственну книгу". І виникла генеалогічна легенда про походження московської царської династії від "Августа-кесаря", звичайно ж, з пересадкою в Києві, у князя Володимира.

І хоч би як пручалася реальна історія, а російські історики - як ілюзіоністи, вони виймуть те, що ніколи там не лежало. І це буде "московська схема світової історії", як писав професор Оглоблин. І поламати цю схему дуже важко. А місця для України в цій схемі нема.

А де наша універсально-державницька теорія? Я не закликаю до троглодитсько-шовіністичних ідеологем, але ж потрібна концептуалізація підвалин, на яких має стояти держава.

Наріжним каменем таких підвалин у цивілізованих народів завжди була Книга, культура. Рим переміг Грецію мілітарно, але вона його підкорила культурою, продовживши себе в античному варіанті і подарувавши йому історичне безсмертя. В епоху Відродження навіть данину з переможених брали книгами.

Ось тут, може, і є печальна розгадка, чому Гердер писав: "Слов'янські народи займають на землі більше місця, ніж в історії". Це не так. Історія була, історія гідна великих народів. Але вона не віддзеркалена у всесвітньо відомих анналах. На те склалось багато причин, серед них і візантійська відрубність культури серед латиномовних культур. Але також очевидно й те, що шаблями наші предки володіли краще, ніж пером. Бо якщо Данія має в початках своєї історії такого Саксона Граматика, що написав "Діяння данців", то відтак є і данці, і їхні діяння, духовно не привласнені ніким. Історик Йордан описав діяння готів. Готів немає, а діяння є.

В початках сотворіння світу було *Слово*.

В початках сотворіння нації теж повинне бути Слово.

Але якщо вже так сталося, якщо предки не виявили таких комунікативних інтенцій і не залишили свого потужного дзеркала, то принаймні треба поглянути в

чуже неупереджене. Французький історик Шерер, наприклад, писав про українців так: "Ми побачимо батьків, що передали своїм синам почуття гордості бути незалежними й залишили їм у спадок саму тільки шаблю з девізом: "Перемогти або загинути!" Цілковитий інший образ нації. Де ж тут стояння на колінах, де хронічний сон, де три гетьмани з двох українців? Це, повторюю, так бачив українців французький історик Шерер".

Але він же й писав: "Ці чесноти, що викликають захват, коли йдеться про греків чи римлян, можливо, вважатимуться варварськими у розповідях про козаків". Так і сталося. Чому? Знову ж таки, питання оптики і того головного дзеркала, яке чомусь не фокусує правди.

Взагалі ж у дзеркалі світових опіній "національні фізіогномії", як називав їх Кант, відбиті більш чи менш об'єктивно, в сумі своїх антропологічних характеристик і на підставі домінуючих дефініцій духовно-історичного порядку.

Кант у своїй "Антропології з прагматичної точки зору" зробив побіжну характеристику різних народів. У іспанців він констатує "національну гордість" і свідомість власної гідності, у німців - "темперамент холодної розсудливості і витримки". Французи, на його думку, відзначаються чемністю і вишуканим смаком до спілкування, а італійці - художнім смаком. Про вірменів пише з великою симпатією, як про народ розумний і працелюбний. Сучасні греки здаються йому підупалими порівняно з їхніми великими предками, але ще здатними до відродження. Що ж до Росії, то він сказав про неї досить ухильно: "Росія іще не те, що потрібно для певного поняття про природні задатки, готові до розвитку".

Англійців і французів Кант становчо називає двома "найцивілізованішими народами на землі" і, крім природних властивостей, відзначає їхній "розвиток за допомогою мови". Англійській мові він вже тоді передракував роль найбільш комунікативної ділової мови. Неважко помітити, що історія з часів Канта не раз підтверджувала слухність його спостережень.

Українці, зрозуміло, в цих кантівських викладках не присутні. Україна була у складі іншої держави, і як складова, попри всю її національну самобутність, самостійно для світу не існувала. Лише в окремі періоди до неї пробуджувався інтерес. У період козацьких воєн, скажімо, коли вона з'явилася як новий формотворчий елемент історії. Згодом привернула до себе увагу німецьких романтиків, коли вони відкрили для себе поезію цієї слов'янської стихії. А також у період визвольних змагань за свою державу в 20-ті роки. Та ось тепер, коли вона може постати на повен зріст.

Тож чи не час навести такий кантівський об'єктив на цю націю - невже там відіб'ється та її фізіогномія, яку так гірко змалював колись Пантелеймон Куліш, - фізіогномія народу "без пуття, без чести, без поваги"?

Тоді все правильно, тоді й Меріме мав рацію, коли писав, що Богдан Хмельницький - великий полково-

дець, але не став всевітньо відомим ще й через те, що належав до темного народу.

Якщо ж це не так, то годі вже добивати цей народ.

Ось він і настав, цей найвищий час, повернути йому його історію, його мову, його культуру. Адже все це віками нищила імперія як визначальні чинники його національної ідентичності.

Натомість сталося непросте, - вже не імперія, не ворог, а у своїй же незалежній державі знайшлися сили, різнозаряджені, та водночас спрямовані на демонтаж України.

Сказав Монтеск'є - спочатку треба бути поганим громадянином, щоб потім стати хорошим рабом. У нас надто багато поганих громадян. Важко збудувати державу, в якій навіть деякі члени парламенту не хочуть приймати присягу на вірність їй, у передбаченні солодкої перспективи бути знову рабами.

Такі речі треба припиняти відразу, таких депутатів треба позбавляти мандата. Ану ж у Франції, Англії чи у США - щось подібне дозволили б собі члени парламенту? Головне дзеркало їх спопелило б. У нас же панує млява толерантність, яка видається за демократію. Україну більше знають у світі через її спортсменів і корупціонерів, ніж через те, що є її суттю.

Держава - це система, яка зберігає себе. І якщо ми держава, а, отже, система, то чому ж ми дозволяємо її розвалювати? Кінець ХХ століття, початок тисячоліття, - нації, що й досі ще не збулися, нації слабкі й не стабільні, перспективи не мають. Нині в дію входять зовсім інші механізми. Вони жорстокі. Слабкі народи будуть перемелені в цьому млині. Наші проблеми нікого не цікавлять, і не треба думати, що вони у нас такі унікальні. Ми найкращі, нам найгірше, - в історії цей принцип не годиться. Перуанський письменник Маріо Варгас Льюїс писав ще багато років тому, що може статися так, що "найтяжчу боротьбу ми, латиноамериканці, будемо вести самі з собою. Нас обтяжують століття панування нетерпимості, абсолютних істин і деспотичних урядів, і скинути цей тягар буде нелегко". Наче про нас.

То, може, ставити питання про гуманітарну ауру України ще не слід, може, це передчасно і навіть по-своєму некоректно? Україна ще перебуває в іншій системі координат. Думаю, що слід. Треба робити все, що може прискорити процес її опритомнення, її повноцінного входження у світове співтовариство. Навіть якщо для цього потрібна шокова терапія.

Карамзін відкрив Росію, як Колумб Америку, - сказав Пушкін. Додамо: відкрив великою мірою за рахунок української історії.

Америку Колумб відкрив, шукаючи Індію. Доля аборигенів відома.

Ми ж Україну відкриваємо в Україні, і це нікому не загрожує ні втратою територій, ні духовних цінностей. Це лише вимагає перегляду звичної схеми. Перестановки некоректно поставлених дзеркал.

Українці - це нація, що її віками витісняли з життя шляхом фізичного знищення, духовної експропріації, генетичних мутацій, цілеспрямованого переміщення народів на її території, внаслідок чого відбулася амнезія історичної пам'яті і якісні втрати самого національного генотипу. Образ її спотворювався віками, їй приписувалася мало не генетична тупість, не відмовлялося в мужності, але інкримінувався то націоналізм, то антисемітизм. Велике диво, що ця нація на сьогодні ще є, вона давно вже могла б знівелюватися й зникнути. Фактично це раритетна нація, самотня на власній землі у своєму великому соціумі, а ще самотніша в універсумі людства. Фантом Європи, що лише під кінець століття почав набувати для світу реальних рис. Вона чекає своїх філософів, істориків, соціологів, генетиків, письменників, митців. Неврастеніків просять не турбуватися.

І тут я повинна перейти, згідно з Йоаникієм Галятовським, до *конклюдії*, тобто до заключної частини.

То звідки ж він, цей *дефект головного дзеркала!*

Згадайте чарівну казку Андерсена "Снігова королева". Там все починається з того, що один дуже лютий чорт зробив дуже дивне дзеркало. "Це дзеркало, - цитую, - мало незвичайну властивість: все добре і прекрасне зменшувалося в ньому до неможливого, а все негідне й погане виступало чіткіше і здавалося ще гіршим".

Оце він і є - дефект нашого головного дзеркала. Його зробив чорт. А учні й послідовники чорта, - цитую далі, - "всюди бігали з тим дзеркалом і, нарешті, не залишилися жодної країни, жодної людини, які б не відбилися у тому дзеркалі спотвореними". Тоді

поплічники чорта полетіли в небо, ще й там хотіли порозважатися. Але дзеркало відбивало такі страхіття, робило такі гримаси, що аж випало з їхніх рук, брязнуло об землю й розбилося на мільйони скалок.

"І ці скалки нарobili ще більше лиха, ніж саме дзеркало". Вони літали скрізь по світу, і якщо потрапляли комусь в око, то "людина з такою скалкою в очах бачила все навиворіт або тільки саме погане, бо кожна скалочка мала ту ж силу, що й ціле дзеркало. Деяким людям скалочка потрапляла в серце... і серце перетворювалося на маленьку крижинку". "А по світу лігало ще багато таких скалочок"...

Не буду розшифровувати, що то за чорт і хто його поплічники. *Sapientia sat*. Скажу тільки, що ті скалочки літають по світу й досі, і люди з такими скалочками в очах бачать зовсім не ту Україну. Але все це реверберації старих імперських дзеркал з облізлого вже амальгамою.

На щастя, дедалі більше людей не хочуть, щоб такі скалочки потрапляли їм в очі і в серце.

Отож, історія триває. І якщо ми вчора не випили броду, читаючи її, то сьогодні й завтра будемо здатні її творити.

Тільки не треба чекати, щоб хтось вам зробив ваше власне індивідуальне дзеркало і вмонтував його в систему суспільних дзеркал. Кожен має зробити це сам.

Демократія тим і добра, що при демократії не держава руйнує людину, а людина будує державу. І саму себе, і своє гідне життя, і гуманітарну ауру своєї нації.

Ось у чому "Ключ розуміння", як сказав би Йоаникій Галятовський.

Lina Kostenko

HUMANITY ATMOSPHERE OF THE NATION OR THE MAIN MIRROR FLAW (OUTLINE OF THE LECTURE AT KYIV MOHYLA ACADEMY, SEPTEMBER 1, 1999)

The article is dedicated to the important problems of Ukrainian culture in world context. For students and wide range of readers.